

ANILA OMARI

SHUMËSI I EMRAVE ASNJANËS PREJFOLJORË NË SHQIPEN E SHEK. XVII

Në klasifikimin leksiko-gramatikor të lemave të përfshira në fjalorin e Bogdanit hasen probleme që lidhen me dukuri të shqipes së shekullit XVII, të cilat nuk përkojnë me normën e sotme gramatikore. Për këtë arsye, përcaktimi i pjesëve të ligjëratës dhe kategorizimi gramatikor i lemave në një tekst të shekullit XVII duhet projektuar në rrafshin sinkronik të asaj faze më të vjetër të gjuhës shqipe, dhe jo sipas normave të gjuhës së sotme. Një nga këto çështje që kërkon trajtim të ndryshëm nga norma e sotme morfologjike është shumësi i emrave asnjanes prejfoljorë e prejmbiemërorë në tekstin e Bogdanit.

Siç kanë treguar studimet e morfologjisë historike të shqipes,¹ në rrugën drejt çntegritimit të gjinisë asnjanesë, emrat asnjanes në numrin shumës shumë kohë para shqipes së dokumentuar kanë marrë mbaresa të gjinive të tjera, kryesisht të gjinisë femërore.² Përdorimi i formave të gjinisë femërore bie në sy veçanërisht në shumësin e emrave asnjanes prejfoljorë. Madje ka shumë gjasë që njëjësi i gjinisë femërore të këtyre emrave të jetë krijuar duke u nisur nga shumësi, si një lloj singularizimi i shumësit. Në gjuhën e folur kjo dukuri e përdorimit të formave të femërores në njëjësin e emrave asnjanes është vënë re së pari nga Weigandi për gegërishten jugore³ ku emrat prejfoljorë asnjanes në njëjës janë zëvendësuar me format përgjegjëse të gjinisë femërore, të tipit *e hangmja*, *e ikmja*, *e dridhmja*, *e hymja*, *e dalmja* etj. Në gramatika të ndryshme të shqipes së sotme emrat e veprimit të gjinisë asnjanesë janë parë si emra që përdoren në të dy numrat, në njëjës dhe në shumës. Kjo vihet re edhe në gramatikën akademike të botuar së pari në vitin 1976 (ribotuar në vitin 1995, por pa ndryshime në kreun e emrit), ndoshta nën ndikimin e këndvështrimit historik të gjuhës.⁴

¹ Sh. Demiraj, *Gjinia asnjanesë në gjuhën shqipe (punim historik dhe përshkrues)*, në “Çështje të sistemit emëror të gjuhës shqipe”, USHT, Tiranë, 1972, f. 71-263.

² Sh. Demiraj, *Rreth ndërrimit të gjinisë së emrave në shumës në gjuhën shqipe, vështruar edhe në përjasje me rumanishten*, në “Çështje të sistemit emëror”, vep. cit., f. 64.

³ G. Weigand, *Albanesische Grammatik im südgeegischen Dialekt*, Leipzig, 1917, f. 136-137; A. Xhuvani, *Studime Gjuhësore*, Tiranë, 1956, f. 208; khs. Sh. Demiraj, *Gjinia asnjanesë...*, në: “Çështje të sistemit emëror...”, vep. cit., f. 203.

⁴ “emrat asnjanes me prejardhje foljore si: *të bërtitur-it*, *të klithur-it*, *të ngjeshur-it*, *të prerë-t*, *të qarë-t*, *të qeshur-it* etj, <kur> përdoren në shumës: *të bërtitura*, *të*

Në studime më të reja e të thelluara për shqipen e sotme, të para nga këndvështrimi sinkronik, ndërkaq është arritur në përfundimin se shumësata e tipit të *qeshurat* duhen trajtuar vetëm si shumësata të emrave përkatës të gjinisë femërore.⁵ Sipas L. Buxhelit kjo argumentohet jo vetëm me anën formale të këtyre emrave dhe me faktin e dobësisht të ndjenjës së gjinisë asnjansë në gjuhën shqipe, por edhe me faktin tjetër që në këtë gjuhë shumësata e tipit të *qeshurat* kuptimisht afrojnë më tepër me emrat foljorë me paranyjëzim të gjinisë femërore, përkatësisht anojnë më shumë nga shprehja e rrjedhimit të veprimit. Për këtë arsye emrat e veprimit të tipit të *folurit* duhen trajtuar si emra që përdoren vetëm në numrin njëjës.⁶ Ky qëndrim është pasqyruar edhe në Fjalorin e gjuhës së sotme shqipe 1980, ku emrat asnjansë të tipit të *folurit*, të *qeshurit* janë trajtuar si emra që përdoren vetëm në njëjës.

Ndryshe qëndron puna në fazat më të vjetra të shqipes. Nga vjeljet e plota të bëra në tekstin e Bogdanit, si përfaqësues i shqipes së shek. XVII, shihet se në shumicën e rasteve shumësi i emrave asnjansë prejfoljorë del me mbaresa të gjinisë femërore. Në qoftë se do të niseshim nga pozitat e shqipes së sotme, për rastet e shumësit duhet të rindërtonim një lemë bazë në numrin njëjës të gjinisë femërore, çka nuk do t'i përgjigjej realitetit të asaj faze gjuhësore të shqipes. Në përputhje me këtë realitet gjuhësor, shumësata femërore të tipit të *kallëzueme*, -t i përkasin së njëjtës paradigme të lemës emërore asnjansë të *kallëzue*, -itë. Këtë mënyrë trajtimi në një fjalor të tipit konkordancë e përlijg edhe përmbajtja kuptimore e tyre: në shqipen e vjetër emrat asnjansë prejfoljorë mund të shënojnë edhe rezultat veprimi, ashtu si emrat përkatës prejfoljorë të gjinisë femërore, madje kanë edhe kuptim të një sendi konkret. Dhe pikërisht ky kuptim konkret ka favorizuar edhe krijimin e njëjësit të gjinisë femërore. Emri asnjansë të *mbëluem*, -itë ka kuptimin konkret “mbulesë: it. *coprimento*”: II 39 4 pa zjarm, pa shtëpi, pa të *mbëluem*, e pa ndonji ngushëllim. Në shumës merr treguesit e gjinisë femërore: I 56 7 veçë ndëpër shumë duer së *mbëluemesh* rrethuem (nisi varietate sacrorum

klithura, të ngjethura, të prera, të qara, të qeshura etj.”. Sot, krahas tyre, në njëjës, ..., po përdoren gjerësisht formimet paralele të gjinisë femërore, si: *(një) e bërtitur, (një) e klithur, (një) e qeshur*. Meqenëse shumësi i asnjansëve foljorë përkon me shumësin e gjinisë femërore, ..., këto forma mund të trajtohen edhe si shumësata të mbiemrave foljorë të emëruar të gjinisë femërore: *e qeshur – të qeshura*.”, shih Prof. F. Agalliu, “Kreu III Emri”, në: F. Agalliu et. al. *Gramatika e gjuhës shqipe* I, red. Prof. Sh. Demiraj, Akademia e Shkencave e RSH, IGJL, Tiranë, 1995, f. 99.

⁵ L. Buxheli, *Emrat prejfoljorë të paranyjëzuar me kuptimin e veprimit në gjuhën e sotme letrare shqipe*, “Studime Filologjike”, 1983, nr. 2, f. 143-146.

⁶ Po aty, f. 145.

velaminum circumvelatum). Emri asnjane *të lypun/ë,-itë* ka kuptimin konkret “kërkesë: it. *domanda*”: I 110 2 Pëlqej Tinëzot këta *të lypunë*, e i kthej fjalë. Në shumës merr mbaresën e gjinisë femërore: I 89 15 të kthenje ke Faraoni me *të lypuna*~të vet (che tornasse da Faraone con la sua *dimanda*). Emri asnjane *të ndërduym,-itë* përdoret me kuptimin konkret “dyshim: it. *dubbio*” (10 raste në numrin njëjës): I 42 11 Pa *të ndërduym* këjo punë nuk ecën si duhet me besuem (it. *non vi è dubbio*). Në shumës del në gjininë femërore (1 rast): II 42 16 Zotit tinë, qi na dau gjithë *së ndërduymesh* e fëtigësh (it. che ci levò da ogni *perplexità*, e fatica). Emri *të përmetuem,-itë* del në 4 raste si asnjane në numrin njëjës, me kuptimin konkret “premtim: it. *promessa*”. Në shumës me të njëjtin kuptim merr treguesit femërorë: II 72 6 Mbasi kjenë rrjedhunë gjashtë dit aso *së përmetuemesh* (it. Essendo trascorsi sei giorni dalle sudette *promesse*). Në të njëjtën mënyrë, duhen trajtuar si shumësa femërorë të asnjaneve përkatës rastet: *të kallëzue,-t* “zbulime: it. *rivelazioni*”; *të lāme,-t* “larje, pastrim: it. *purga, lozione*”; *të lidhuna,-t* “magji, magjepsje: it. *incantesimo*; fig. zinxhirë, lidhje varësie: it. *vincolo*”; *të ndëgueme,-t* “aftësi e të kuptuarit; të kuptuar: it. *intelligenza, intelletto*”; *të pāme,-t* “pamje: it. *visione*; gjë që shihet, gjë e dukshme”; *të rrafuna,-të* “rrahje: it. *battitura, bastonata*; goditje: it. *colpo*”; *të shame,-të* “sharje: it. *ingiuria*; lat. *blasphemia, opprobrium*”; *të shkrueme,-të* “shkrim: it. *scritto, scrittura*”.

Një numër emrash të këtij lloji dalin në tekst vetëm në shumës, në gjininë femërore:

të fshame,-të “psherëtimë: it. *sospiro*”; *të gërvishtuna,-të*; *të godituna,-të* “(gjë) e ndodhur: it. *(cosa) successa*”; *të kâjtuna,-të* “ëndje, kënaqësi: it. *delizia*”; *të lana,-të* “mbetjet, reliket: lat. *reliquias*”; *të lutunatë*; *të meritue,-të* “meritë: it. *merito*”; *të ndërduyna,-të* “dyshim: it. *dubbio*”; *të përbuzuna,-të* “përbuzje, përçmim: it. *disonore*”; *të rāme,-të* “goditje: it. *colpo*; tingulli që del nga një goditje: it. *suono*”; *të thëruna,-të* “të shpuarit, të çarët”; *të xana,-të* “mësim, studim: it. *studio*”.

Njëjesi i rindërtuar si asnjane i këtyre shumësave femërore nuk sjell ndonjë ndryshim kuptimor: *të fsham,-itë*, *të gërvishtun/ë,-itë*, *të goditun/ë,-itë*, *të kâjtunë,-itë*, *të lanë-të*, *të lutun/ë,-itë*, *të merituem,-itë*, *të ndërduyn/ë,-të*, *të rām,-itë*, *të thërun/ë,-itë*, *të xanë,-të*. Potencialisht këta emra mund të përdoren me të njëjtin kuptim konkret si shumësat përkatës të dokumentuar. Kjo na lejon të rindërtojmë për këta emra një lemë bazë në gjininë asnjane.

Ndërkohë, vihet re se janë krijuar, në gegërishten e shek. XVII, njëjësat femërorë që tregojnë emra konkretë. Në tekstin e Bogdanit dalin rastet e mëposhtme të femërorëve njëjës, të formuar nga pjesoret më *-m*:

II 75 14 as ndë çast mos e kallëzo, o përpall *të bamenë* (ò publicare il *fatto*); II 141 3 E u ndie një madh zâ, e *dridhme*, e silla punë aspak s i tmeroj; II 40 9 me një thembër bukë melakuqe e një *të pīme* ujë; II 143 7 me një *të*

puthme po tradhëton të birrë nierit; II 29 10 Zani nalt kje gjegjunë, i anëkimit e i vajit e *i dënsmesë* së Rakaelit. Që te Bardhi dëshmohej njëjësi i gjinisë femërore si emër konkret prejfoljor: *e pime* “potio, bevanda” 103 18.

Këto raste kur njëjësi është i dokumentuar, natyrisht do të klasifikohen si emra të gjinisë femërore, me lemë të rindërtuar në rasën emërore njëjës.

I njëjti arsyetim vlen edhe për emrat prejmbiemërorë në kuptimin e gjinisë asnjane. Format femërore të shumësit të këtyre emrave, edhe nga përfundimi i arritur nga studimi i Sh. Demirajt, duhet të jenë përdorur më përpara se ato të njëjësit⁷ dhe femërorizimin e emrave prejmbiemërorë asnjane në njëjës e ka favorizuar fakti se në shumës ata dalin kryesisht me forma që sot interpretohen si femërore⁸. Për këtë flet fakti se “në numrin shumës emrat prejmbiemërorë asnjane tek autorët e vjetër dhe nëpër dialekte dalin kudo me forma, që nga pozitat e shqipes së sotme interpretohen vetëm si femërore”, si dhe fakti tjetër se “në numrin njëjës emrat prejmbiemërorë asnjane tek autorët e vjetër janë kryesisht të gjinisë asnjane dhe rrallë e tek të gjinisë femërore”⁹. Kjo gjë vihet re edhe në tekstin e Bogdanit. Mirëpo, sa kohë që në këtë tekst të dalë një rast i vetëm fjalëforme në njëjës in e gjinisë femërore të këtyre emrave prejmbiemërorë asnjane, lema bazë duhet rindërtuar e gjinisë femërore. Kështu, p.sh. kemi 59 raste të emrit prejmbiemëror asnjane të *mirë*, -të në të gjitha fjalëformat e mundshme, dhe 41 raste të këtij emri në gjininë femërore, nga të cilat 3 raste janë në njëjës in femëror (I 48 5 Herë vinjënë mbëlue e bâhenë ndënë hie të njëj *së mire*; I 46 24 me ruejtunë të *mirën*’ e natyrësë; II 3 9 i nalti Zot i qiellit me ja manuëm të *mirën* vet). Si rrjedhim kemi rindërtuar dy lema të ndryshme, një të gjinisë asnjane të *mirë*, -të dhe një të gjinisë femërore: *e mirë*, -a, nën të cilën janë renditur edhe shumësat përkatës femërore, që kanë përgjithësisht kuptime të njëjta, edhe konkrete. I njëjti parim është ndjekur edhe për antonimin e gjinisë femërore *e keqe*, -ja “it. *male*; *vizio*; *disagio*; *miseria*; *travaglio*; lat. *injuria*” (16 herë në njëjës dhe 39 herë në shumës) dhe atë të gjinisë asnjane të *keq*, -jtë “e keqe: it. *male*; ligësi: it. *scelleratezza*” (15 herë). Nga ana tjetër leksema *e dërej*, -a dhe antonimi i saj *e shtremëna* “e gabuara” dalin vetëm në numrin njëjës në gjininë femërore (e para në 47 raste, e dyta në 1 rast) dhe asnjëherë në gjininë asnjane, prandaj në fjalor do të kemi vetëm një lemë femërore.

Nga statistikat e mësipërme duket se në shqipen e shekullit XVII ka përparuar më shumë femërorizimi në njëjës i emrave prejmbiemërorë asnjane në krahasim me fazën e shekullit XVI. Ndërsa te Buzuku kemi rregullisht formën asnjane të *keqtë* (36 herë) dhe në shumës të *këqia*, forma femërore e

⁷ Sh. Demiraj, *Çështje të sistemit emëror të gjuhës shqipe*, vep. cit., f. 198 e vijim.

⁸ Sh. Demiraj, *Çështje të sistemit emëror*, f. 196.

⁹ Po ai, *po aty*, f. 198.

këtij emri prejmbiemëror haset vetëm 4 herë¹⁰. Antonimi *të mirë-të* haset rregullisht si asnjane (shumës *të miratë*), dhe një herë të vetme si femëror në dhanore: *së mirësë*¹¹. Arsyeja e përdorimit të formës femërore në vend të asnjanesit, siç e kanë shpjeguar qysh më herët albanologët e shquar Dozon e Sandfeld, duket të qëndrojë në radhë të parë në nënkuptimin e një emri të gjinisë femërore me kuptim shumë abstrakt, si *gjë, punë*, të lidhur me formën e mbiemrit¹², por, siç e ka saktësuar më tej Shaban Demiraj, atë e ka favorizuar pikërisht fakti i përdorimit në shumës me forma të gjinisë femërore¹³.

Për emrat prejfoljorë asnjane duket të jetë më tepër faktori analogjik i daljes në shumës me mbaresa të gjinisë femërore që ka mbështetur krijimin edhe të formave të njëjësit, sesa ndërtimi sintagmatik eliptik, pasi te këta emra nuk vërehet ndonjë bashkëlidhje me emrat e nënkuptuar *gjë, punë* me kuptim shumë abstrakt. Te këta emra femërorizimi ka përparuar më ngadalë se tek emrat prejmbiemërorë, siç shihet nga të dhënat e tekstit të Buzukut, ku nuk del asnjë rast me emër prejfoljor në numrin njëjës të gjinisë femërore. Kjo ka ardhur pas gjase nga përparimi i procesit të analogjisë gramatikore të krijimit të njëjësit femëror sipas shumës me mbaresa të gjinisë femërore. Ndërkohë, në shekullin XVII, sidomos me Bogdanin, për emrat që tregojnë rezultat veprimi shohim një shtim të konsiderueshëm të ndërtimeve sintetike prapashtesore, sidomos me prapashtesën *-im*, që do të vijë duke u shtuar në fazat e reja të shqipes, me përpunimin dhe zhvillimin e mëtejshëm të gjuhës letrare.

¹⁰ Sh. Demiraj, *Po aty*, f. 196.

¹¹ Po ai, *po aty*, f. 196.

¹² Po ai, *po aty*, f. 195, me literaturën përkatëse.

¹³ Po ai, *po aty*, f. 196.

